

Ženske so reko varovale podnevi, moški ponoči: okoljska pravičnost na področju hidroenergije

Abstract

The Women Protected the River during the Day and the Men Protected It during the Night: Environmental Justice in the Area of Hydropower

In many parts of the world, "environmentally friendly hydropower" does not represent a solution but instead contributes to environmental devastation and increasing social inequality. Since natural environments are not detached from social contexts, an intersectional approach that takes into account class differences, gender inequalities, ethnic boundaries, age, disability, and other diversities that generate social inequalities is needed. Internationally, women are part of environmental justice movements and struggle against corporate exploitation that has damaging effects on local ecosystems and communities. One of the most important local protests led by women in the region of the Southeast Europe are the "brave women of Kruščica" from Bosnia and Herzegovina, where the local population prevented international investors and corporations from building hydropower plants in the region. In addition to Bosnia and Herzegovina, women are also playing a crucial role in environmental activism in Slovenia. Nevertheless, the experiences of women across the world show that environmental activism is not free from patriarchal inequalities and the desire to make women conform to established patriarchal templates.

Keywords: environmental justice, hydropower plants, women's environmental protests, Southeast Europe, "the brave women of Kruščica".

Sonja Bezjak, PhD, is a sociologist and an Assistant Professor at the Faculty of Social Work's Chair of Social Justice and Social Inclusion. She is an environmental activist participating in the movement for the river Mura and a director at the Museum of Madness, Trate (sonja.bezjak@fsd.uni-lj.si).

Darja Zaviršek, PhD, is a sociologist and a Full Professor at the Faculty of Social Work. She heads the Chair of Social Justice and Social Inclusion, where she conducts action

research in the areas of handicap, gender, and ethnicity. She is also the President of the East-European Regional Association at IASSW (darja.zavirsek@fsd.uni-lj.si).

Povzetek

»Okolju prijazna hidroenergija« v številnih delih sveta ni del rešitve, temveč del problema okoljskega opustošenja, ki krepi družbene neenakosti, saj naravno okolje ni ločeno od socialnih kontekstov in ga moramo intersekcijsko razumeti v prepletenosti z razrednimi razlikami, spolnimi neenakostmi, etničnimi mejami, starostjo, hendikepom in drugimi človeškimi posebnostmi, ki generirajo družbene neenakosti. Ženske so po vsem svetu vključene v gibanja za okoljsko pravičnost in se borijo proti korporativnemu izkoriščanju, ki ima uničujoče učinke na lokalne ekosisteme in lokalno prebivalstvo. Tega se vse bolj zavedajo tudi ljudje, živeči na področjih, kjer mreže lokalnih in globalnih investorjev načrtujejo gradnje hidroelektrarn, jezove ter vsakovrstne regulacije rek. Eden odmevnejših okoljskih protestov v regiji Jugovzhodne Evrope prihaja iz Bosne in Hercegovine; »pogumne ženske Kruščice« so uspešno zaustavile interese lokalnih in mednarodnih investorjev in korporacij za gradnjo hidroelektrarn v lokalnem okolju. Refleksija pomembne vloge žensk v okoljskih protestih v Sloveniji in drugod po svetu obenem razkriva, da okoljski aktivizem ni brez ostalin patriarhalnih neenakosti in podrejanja ter ukalupljanja žensk v že znane patriarhalne šablone.

Ključne besede: okoljska pravičnost; hidroenergija; ženski okoljski protesti; Jugovzhodna Evropa; pogumne ženske Kruščice

Sonja Bezjak je sociologinja in asistentka za področje socialnega dela na Fakulteti za socialno delo, Katedra za socialno pravičnost in vključevanje na področju hendikepa, spola in etničnosti. Je okoljska aktivistka v gibanju za Muro in direktorica Muzeja Norosti na Tratah (sonja.bezjak@fsd.uni-lj.si).

Darja Zaviršek je sociologinja in redna profesorica na Fakulteti za socialno delo ter predstojnica Katedre za socialno pravičnost in vključevanje na področju hendikepa, spola in etničnosti. Ukvarja se z akcijskim raziskovanjem omenjenih področij. Je predsednica Vzhodnoevropske mreže šol za socialno delo v okviru IASSW (darja.zavirsek@fsd.uni-lj.si).

*Conflicts over dams are more than conflicts over water. They are conflicts over the human development and life itself.
Svetovna komisija za jezove, 2000: 3*

*»Biti ženska, ki se zavzema proti gradnji elektrarn v korist lokalnega prebivalstva in Slovenije kot celote, je težko. V energetiki so pretežno moški. Najprej nisem obstajala; moški so zavijali z očmi, ko sem začela govoriti, jemali so mi mikrofone in me niso pustili do besede. To je moški svet.«
Andreja Slameršek, 2020¹*

¹ Osebni intervju z Andrejo Slameršek sta avtorici članka opravili 21. aprila 2020.

Uvod

Pitna voda ni nujna le za človeško biološko preživetje, temveč z njo ohranjamo higienske standarde vse bolj naseljenega planeta (ob izbruhu virusa Covid-19 je umivanje rok postalo najpomembnejši preventivni ukrep). Ženske, ki so najbolj povezane z vsakodnevnimi preživetvenimi tehnikami človeškega sobivanja, so v mnogih družbah preskrbovalke skupnosti s čisto vodo. Skrbijo za njeno redistribucijo ter jo pogosteje kot moški uporabljajo pri kuhanju in vsakodnevni skrbi za druge (Coles in Wallace, 2005; Water for All, 2020). A ženske redkeje povezujemo z vodo, ko gre za odločanje o čisti energiji prihodnosti in o energetskih virih nasploh. Zato se v članku ob kritiki hidroenergije osredotočamo na primere ženskega okoljskega aktivizma, kot je na primer delovanje »pogumnih žensk Kruščice«, okoljski aktivizem v Sloveniji in izkušnje žensk po drugih delih sveta.

Nekatere študije poudarjajo, da ženske v okoljski aktivizem pogosto vstopijo zaradi osebnih izkušenj v zvezi z družbenimi problemi in zdravstvenimi izzivi ter problemi, ki jih doživljajo njihovi družinski člani (Allen, Lyons in Stephens, 2019). Marta Gregorčič (2017) posebej poudarja pozicijsko tistih žensk, ki na svojih hrbtih občutijo družbene neenakosti, osredotočene v patriarhatu in manjšinskih statusih. Prav ti so jih naredili občutljive za razpoznavanje okoljskih neenakosti, ki ne uničujejo le družin in skupnosti, temveč človeštvo. Zato ni naključje, da je ugledna slovenska aktivistka dejala: »Bitka na Muri ni bila le za Muro, temveč je prispevala k splošnemu dobremu, saj so se ozavestili ljudje po vsej Sloveniji« (Andreja Slameršek, 2020). Leta 2019 je v Katmanduju potekal prvi mednarodni kongres žensk, ki se borijo za reke, in sicer 8. marca, na simbolno najpomembnejši dan, ki obeležuje zgodovino ženskega aktivizma. Med zmagami, ki so jih ženske praznovalle, so bile med drugimi ohranitev preostanka tekočih rek na Kitajskem brez jezov, zmanjševanje opustošenja rek v Vietnamu z razvojem čistejših energij in zaustavitev gradnje največje hidroelektrarne na svetu v Demokratični republiki Kongo (DTE Staff, 2019). Čeprav je globalna solidarnost na področju ženskega zavzemanja za čisto vodo in proti uničujoči korporativni hidroenergiji izjemnega pomena, so nekateri boji žensk avtentični, lokalni in vraščeni v lokalne tradicije.

V članku bomo pokazali, da »okolju prijazna hidroenergija« v številnih delih sveta ni del rešitve, temveč del problema okoljskega opustošenja že tako preobremenjenega ekosistema, ki povečuje družbene neenakosti. Koncept okoljske pravičnosti (*environmental justice*) poudarja, da je treba v razmislek o okoljskih tematikah med drugim vnesti kategorijo enake porazdelitve ekoloških tveganj in bremen ter enak dostop do naravnih virov in neokrnjenega okolja.

Okoljska pravičnost je potemtakem del prizadevanj za človekove pravice. Naravno okolje ni ločeno od socialnih kontekstov, zato ga moramo intersekcijsko razumeti v prepletenosti z razrednimi razlikami, spolnimi neenakostmi, etničnimi mejami, starostjo, hendikepom in drugimi človeškimi posebnostmi, ki generirajo neenakosti. Tega se vse bolj zavedajo tudi ljudje, živeči na področjih, kjer mreže lokalnih in globalnih investorjev načrtujejo gradnje hidroelektrarn in z njimi jezove ter vsakovrstne regulacije rek, ki so in bodo zarezale v življenja lokalnega prebivalstva. V okoljskih protestih v Jugovzhodni Evropi in pri nas se manifestira zaskrbljenost lokalnega prebivalstva in ljudi nasploh. Tisti, ki nimajo enakih možnosti dostopa do vse bolj omejenih vodnih virov, so prisiljeni spreminjati lokalno produkcijo, postajajo okoljski begunci, ne morejo profitirati od zelenega turizma in sodelovati pri ekološki pridelavi hrane, s tem pa okoljske neenakosti večgeneracijsko zaznamujejo življenja ljudi. Ženske so ob tem še posebno ogrožene in zato ni čudno, da so pri številnih protestih prav one močno dejavne (Estévez-Saá in Lorenzo-Modia, 2018).

Hidroelektrarne in jezovi: nosilci gospodarskega razvoja in okoljski uničevalci obenem

Delež porabe vode se med regijami in državami razlikuje. Razmerja med zalogami vode, obnovljivimi vodnimi viri² in višino porabe vode v prihodnosti bodo povečevala globalne neenakosti.³ Poleg regijskih razlik postaja, globalno gledano, pitna voda vse redkejša naravna dobrina, in sicer zaradi naraščanja števila prebivalstva, vse intenzivnejše porabe vode v kmetijstvu, industriji in gospodinjstvih ter dvigovanja temperature zraka. Po oceni Svetovne banke bi bilo, če bi se temperatura zraka povišala za 2 stopinji Celzija, od 100 do 400 milijonov ljudi izpostavljenih tveganju lakote, ena do dve milijardi ljudi pa bi lahko ostali brez ustrezne vode (Report of the Special Rapporteur on Extreme Poverty and Human Rights, 2019).⁴

2 Naravni obnovitveni procesi tekočih voda so na ravni države opredeljeni kot uspešnost ohranjanja stanja (notranjih, državnih) rek in podtalnice, ki se polnijo s padavinami (Ritchie in Roser, 2020).

3 Države OECD porabijo 20–25 % svetovne vode; države BRICS okoli 45 %; države ROW pa skupaj od 30–33 % (Ritchie in Roser, 2020).

4 Ko upoštevamo razlike v naravnih posebnostih regij, je pomembna komponenta sposobnost obnavljanja vodnega vira. Južna Amerika ima v povprečju na prebivalca 30.428 m³ obnovljivih vodnih virov na letni ravni; Vzhodna Evropa jih ima 21.833 m³; Severna Amerika 12.537 m³, v Zahodni in Srednji Evropi je povprečno na prebivalca 4.006 m³ obnovljivih vodnih virov na letni ravni, v severni Afriki pa samo 256 m³ (Ritchie in Roser, 2020).

Hidroenergija je v številnih delih sveta in tudi v Sloveniji pomemben del vzdržnih⁵ razvojnih strategij,⁶ saj naj bi »na okolju prijazen način prispevala k ekonomski rasti, zmanjšanju revščine, nadzorovanju poplav, zagotavljanju vode in nizkstroškovni proizvodnji energije« (Dogmus in Nielsen, 2019: 278; Jakomin, 2019). V delih sveta, kjer imajo velike težave z onesnaženostjo zaradi termoelektrarn, pomeni hidroenergija velik premik naprej, zato njene negativne učinke pogosto pozabljamo. Zaprtje termoelektrarn je vplivalo na zmanjšano onesnaženost zraka z žveplovim dioksidom in trdnimi delci, tako da so merilci emisij toplogrednih plinov kazali obetavno prihodnost.⁷ A vse več raziskav dokazuje, da je to samo del resnice (Siciliano idr., 2018: 199).

V številnih postsocialističnih državah, kjer »premog predstavlja 97 odstotkov proizvodnje električne energije na Kosovu, okoli 70 odstotkov v Srbiji ter Bosni in Hercegovini, več kot polovico v Severni Makedoniji, približno polovico v Črni gori in okoli 28 odstotkov v Ukrajini« (Kopač, 2019), se zdi, da je hidroenergija edini odgovor na perečo krizo onesnaženosti zraka in edini način energetskega razvoja. Zaradi premoga, ki ga uporabljajo elektrarne v Jugovzhodni Evropi, več tisoč ljudi v okolici in sosednjih državah umre prezgodaj (ibid.). Nekatera glavna mesta, kot sta Priština in Skopje, veljajo za najbolj onesnažena mesta na svetu, Sarajevo pa je leta 2020 pristalo na prvem mestu po onesnaženosti zraka v svetovnem merilu (Fazlić, 2020).

Iz gornjega opisa se zdi razumljivo, da zagovorniki hidroenergije tej pripisujejo pozitivne učinke, kot so izboljšanje kakovosti zraka, zmanjšanje porabe fosilnih goriv, upravljanje s poplavami, namakanje, zagotavljanje vode urbanim središčem, urejanje notranjega prometa, tehnološki napredek in ustvarjanje delovnih mest, torej zmanjševanje revščine (Ansar idr., 2014; Polimeni idr., 2014; Siciliano idr., 2018). Še do nedavnega, v 20. stoletju, so veliki jezovi simbolizirali gospodarski razvoj, zato je danes po svetu več kot

5 Pojem *sustainable* večinoma prevajamo kot trajnosten, vendar v tem članku uporabljamo pojem vzdržen, saj v ospredje postavlja vprašanje vzdržnosti oziroma nevzdržnosti delovanja sistema.

6 Za Slovenijo glej: Energetski koncept Slovenije (2015), dostopen na: <https://www.gov.si/zbirke/projekti-in-programi/energetski-koncept-slovenije/>; Akcijski načrt za obnovljive vire energije (2010), dostopen na: <https://www.energetika-portal.si/dokumenti/strateski-razvojni-dokumenti/akcijski-nacr-za-obnovljivo-energijo/>; in Nacionalni energetski podnebni načrt (2018), dostopen na: <https://www.gov.si/zbirke/projekti-in-programi/nacionalni-energetski-in-podnebni-nacr/> (vse 17. marec 2020).

7 Avstrija je aprila 2020 kot osma članica EU zaprla svojo zadnjo termoelektrarno pri Gradcu. Podobno načrtujejo tudi druge zahodne države – za razliko od postsocialističnih držav EU, ki so brez tovrstnih načrtov. Slovenija na primer predvideva zgolj zmanjšanje uporabe premoga za 30 % do takrat, ko nameravajo druge zahodne države termoelektrarne zapreti (ba, 2020).

50.000 velikih jezov⁸ (Richter idr., 2010: 15). V petdesetih letih 20. stoletja je bilo po svetu 5.000 velikih jezov, od tega tri četrtine v Severni Ameriki, Zahodni Evropi in na drugih industrializiranih območjih. Največ jezov, 5.000, so v teh delih sveta zgradili med letoma 1970 in 1975 (Svetovna komisija za jezove, 2000: 9). Ker so na območju držav OECD številne vitalne reke že pozidane, se je gradnja preselila na globalni jug, v na novo industrializirajoče se države v tropskem in subtropskem pasu ter v postsocialistične države (Richter idr., 2010; Scudder, 2017; Dogmus in Nielsen, 2019).⁹ Pogosto opravičilo za graditev velikih jezov v revnih afriških in azijskih državah je, da pomagajo zmanjšati revščino in omogočajo boljši dostop do električne energije, še posebej revnemu prebivalstvu v oddaljenih ruralnih okoljih (Siciliano idr., 2018: 204). Ključno vlogo pri glorifikaciji jezov in s tem hidroenergije imajo akterji globalne politične ekonomije, mednarodne finančne ustanove, Skupina Svetovne banke, Evropska investicijska banka, Svetovna trgovinska organizacija, vlade držav, številna strokovna združenja (na primer Mednarodno hidrološko združenje in Mednarodna komisija za velike jezove) ter vodilni makroekonomisti (Scudder, 2017: 429; Dogmus in Nielsen, 2019: 279). Tudi v slovenskem javnem govoru mnogi politiki, energetiki, ekonomisti in lobisti govorijo in pišejo o vodi in rekah kot neizkoriščenem potencialu obnovljivih virov energije ter energetske jezove umeščajo v kategorijo t. i. zelene energije (Damjan in Babič, 2020).¹⁰

Globalne neenakosti: okoljski in socialni učinki hidroenergetskih projektov

Takšne poglede želimo dopolniti z izsledki raziskav, ki poudarjajo povsem nasprotno vidike. Svetovna komisija za jezove je leta 2000 objavila poročilo, v katerem ugotavlja, da jezovi, ki spreminjajo reke in preusmerjajo njihov tok, vplivajo na človeška življenja, saj odločajo o tem, kdo bo imel dostop

8 Veliki jezovi so tisti, katerih zid presega 15 metrov (ICOLD, International Commission on Large Dams).

9 Poročila o Južni Ameriki pravijo, da tam načrtujejo ali že gradijo najmanj 2.200 velikih jezov, med njimi naj bi jih bilo le v Braziliji 1.700. Kritični glasovi ob tem poudarjajo velikanske posledice za okolje in družbeno življenje, vključno z novimi socialnimi problemi, ki bodo ob tem nastali (Richter idr., 2010: 16).

10 Na ministrstvu za infrastrukturo je 12. julija 2017 potekala javna razgrnitev okoljskega poročila za akcijski načrt za obnovljive vire 2010–2020 (AN OVE) in dokumenta AN OVE. Predstavnica ministrstva je v predstavitvi večkrat izpostavila nujnost maksimalnega izkoriščanja slovenskih rek za pridobivanje hidroenergije (glej Bezjak idr., 2017).

do vode in kako se bo spreminjalo življenje skupnosti (Svetovna komisija za jezove, 2000). Med škodljivimi učinki so najpogostejše omenjeni naslednji:

a.) Visoki stroški gradnje jeзов

Jezove gradijo kot nacionalne »megaprojekte«, ki so za posamezne države predragi, gradijo jih predolgo, povezani so s korupcijskimi tveganji in imajo zato manj pozitivnih učinkov, kot bi pričakovali (Ansar idr., 2014; Svetovna komisija za jezove, 2000). Reprezentativni vzorec 245 velikih jeзов, ki so jih med letoma 1934 in 2007 zgradili na petih celinah in v 65 državah, je pokazal, da so pri večini prekoračili načrtovane stroške, ki so bili v povprečju dvakrat višji, kot so bili ocenjeni (Ansar idr., 2014). Nacionalni »megaprojekti« so v različnih obdobjih nastajanja in izvedbe pogosto premalo transparentni. V Svetovnem poročilu o korupciji (2008: 86) Haas hidroenergijo uvršča v sektor z visokim tveganjem za korupcijo zaradi velikih proračunov in priložnosti, da se neprimerne prakse prikrije v velikih administrativnih sistemih. Tudi Scudder (2017: 435) poudarja enako, ko zapiše: »Od obsežne korupcije na vrhu, ki vključuje državne voditelje in gradbena podjetja, do lokalnih uradnikov, ki so odgovorni za povrnitev škode in za razvojne projekte, namenjene prizadetim ljudem.« Korupcijska tveganja sta v svoji študiji omenila tudi Dogmus in Nielsen, »še posebej v državah, kjer je v lokalnih upravah in politiki splošno pomanjkanje transparentnosti, kot na primer v Bosni in Hercegovini« (2019: 283). Zagovorniki hidroenergetskih projektov potemtakem zmanjšujejo pomen stroškov ter povzdigujejo ekonomski in družbeni pomen velikih jeзов, da bi dosegli svoje cilje (Ansar idr., 2014: 7).

b.) Velika obremenitev za biodiverzitetu

Sprememba rečnega toka zaradi izgradnje velikega jezu pomeni uničenje vodnih habitatov in življenjskega kroga rib, rečnih vrst, ribolova, gojenja poljščin in paše, odvisne od poplavnih ekosistemov. Ekološke spremembe poplavnih ravnic, ki vplivajo na vegetacijo, gozdove in živali, vplivajo tudi na ljudi, skupnosti ter na naravni, finančni, fizični, človeški in družbeni kapital določene regije (Polimeni idr., 2014: 82). Od okoli 472 milijonov ljudi, ki živijo manj kot deset kilometrov stran od okoli 7.000 velikih jeзов, jih kar 91 milijonov živi ob najbolj poškodovanih rekah (Richter idr., 2010: 31). Leta 2008 je ob 260 mednarodnih rekah živelo več kot 40 % svetovnega prebivalstva. Del prebivalstva je neposredno odvisen od prosto tekoče reke in njenega naravnega rečnega režima; večinoma gre za ljudi iz ruralnih okolij, ki vodo iz reke uporabljajo za pitje, kuhanje, umivanje, pranje, ribolov in transport. Reke so za skupnosti tudi vir preskrbe z lesom za gradnjo in kurjavo ter vir zelišč in hrane. Ljudje so razvili kmetijstvo, temelječe na poplavnem režimu rek, ki je odvisno od nihanja vodne gladine, poplav in suš na območju prosto tekoče reke.¹¹ Reke in njihova poplavna območja služijo tudi kot pašniki

¹¹ »V nekaterih kulturah bodo riž posadili tik pred poplavljanjem, želi ga bodo iz kanujev ali

za živino obrečnih skupnosti in transhumano pašo (Kotkasaari, 2008; Polimeni idr., 2014). Danes sta od biodiverzitete odvisna kulturna diverziteta in zeleni turizem, ki je praviloma povezan z rečnimi viri.

Čeprav se države pri gradnjah velikih projektov v svojih dokumentih ukvarjajo s presojo vplivov na okolje, se ti osredotočajo predvsem na naravno okolje in manj na to, kaj bodo spremembe prinesle ljudem. Še več, tudi presoje vplivov na okolje, ki so potrebne pred pričetkom gradnje in s katerimi se pri nas ukvarja Ministrstvo za okolje in prostor,¹² pogosto niso vrednostno nevtralne, temveč odvisne od osebne naravnosti ocenjevalcev in odločevalcev, financerjev, družbene in politične atmosfere ter od mednarodnih dejavnikov in pritiskov. Številne raziskovalke in raziskovalci poudarjajo, da se škodljive vplive na okolje in ljudi praviloma minimalizira in da bi potrebovali zares neodvisne ocenjevalce (Siciliano idr., 2018; Fearnside, 2014).

Nobena skrivnost ni, da so tudi v Sloveniji¹³ jezovi hidroelektrarn uničili biodiverziteto celotnih regij in otežili dostop do pitne vode lokalnemu prebivalstvu:

V Sloveniji je Dravsko polje zaradi hidroelektrarn katastrofalno uničeno. Pojavljajo se suše, podtalnica je že ob gradnji HE Zlatoličje upadla za devet metrov. Samočistilni procesi v vodi so se prekinili, koncentrirajo se strupi, zato se povečuje uporaba kemikalij za čiščenje vode, zaradi česar je potrebno več zahtevne tehnologije. Na Dravskem polju odsvetujejo uporabo vode iz pipe za dojenčke do šestega meseca starosti, saj je v njej zanje smrtna doza nitratov. Zaradi upada podtalnice morajo iskati vodo v nižjih plasteh; vodo iz različnih plasti mešajo, da pridejo do znižanja koncentracije nitratov. Tudi mulj je toksičen in problem je, kam ga odlagati. Veliki vodni valovi mulj razlivajo na kmetijske površine, ki zaradi strupov postanejo neprimerne za pridelavo hrane. Kmetijski zavod Ptuj je na to večkrat opozoril. Za lokalno prebivalstvo pomeni to katastrofo. Ptujsko jezero zaudarja, poroča okoliško prebivalstvo, saj se v njem nabira toksični mulj. Namesto da bi Dravske elektrarne mulj očistile, menijo, da naj za to poskrbi lokalna skupnost (Andreja Slameršek, 2020).¹⁴

pa bodo počakali, da se poplavna voda umakne» (Richter idr., 2010: 23).

12 Prim.: Ministrstvo za okolje in prostor, Direktorat za okolje, Sektor za strateško presojo vplivov na okolje (2020). *Celovita presoja vplivov na okolje*. Dostopno na: <https://www.gov.si teme/celovita-presoja-vplivov-na-okolje/> (19. marec 2020).

13 V Sloveniji za prvo veliko hidroelektrarno šteje elektrarna Fala na Dravi, ki je začela obratovati leta 1918.

14 Več o problematiki glej Zemljarič, 2019; Klipšteter, 2017; Uredništvo, 2019.

c.) Neupoštevanje vpliva gradnje jezov na ljudi v večgeneracijski perspektivi

Ko ocenjujemo koristne učinke hidroenergije, pogosto spregledamo skupno denarno vrednost prihodkov, ki so jih ljudje razvili v odvisnosti od rečnega sistema. Če te izračune izpustimo iz ocen projekta, dobimo izkrivljeno sliko distribucije koristi in skupno čisto vrednost projekta. Koristi, ki naj bi jih ljudem prinesla hidroenergija v primeru jezov Sélingué na reki Niger v Maliju, so bile ocenjene na 10,7 milijona evrov letno. Ker je jezo vrednost ribolova zmanjšal za ocenjenih 4,2 milijona evrov letno, so zaradi jezov največ pridobili prebivalci z urbanih področij, manj pa obrečni prebivalci, ki so izgubili zaslužke od ribolova (Richter idr., 2010: 24). Pri oceni koristi pogosto spregledamo, da se veliko ljudi še vedno prehranjuje z naravno proizvodnjo rečnih ekosistemov. Če tega vira prehranjevanja ni več, postanejo skupnosti bolj odvisne od trga hrane, kar njihovo življenje podraži (Siciliano idr., 2018: 205). Izguba rečnih ribjih vrst, ki je posledica zajezev rek, pomeni izgubo ribolova kot vira preživetja, kar ne prizadene le skupnosti neposredno ob zajezenih rekah, temveč tudi skupnosti, ki so od hidroelektrarn oddaljene na stotine kilometrov (Richter, 2010: 23).

Svetovna komisija za jezove (2000) ocenjuje, da so do časa, ko je bilo napisano poročilo, zaradi gradnje hidroenergetskih objektov preselili že okoli 80 milijonov ljudi. Posledice preselitev se kažejo v razlastnitvi ljudi ter izgubi preživetvene in prehranske varnosti; povečata se brezposelnost in socialna anomija, saj ljudje izgubijo čustvene, kulturne in duhovne samoumevne stike med seboj in z okolji, v katerih so večgeneracijsko živeli. Zaradi preselitev nastajajo goste poseljene megalopolisi in njihovi revni deli (*favele*, *shanty towns*, barakarska naselja), okrepi pa se tudi boj za dostop do rodovitne zemlje (Brown idr., 2009: 303–304; Scudder, 2008). Ljudje so se prisiljeni prilagoditi novim okoliščinam, najti morajo nove vire preživetja, v nekaterih primerih pa se morajo odseliti na nove kmetije z manj rodovitne zemlje, na višjo nadmorsko višino ipd. (Polimeni idr., 2008: 66). Največje stroške izgradnje velikih jezov torej nosi revnejše prebivalstvo, ki je ranljivejše (na primer staroselci) ter brez vzvodov družbene moči in zastopanosti.

Odločevalci bi morali upoštevati družbeni vpliv izgradnje jezov, ki obsega posledice preselitev in vpliv na kakovost življenja vseh ljudi v porečju, vključno s čezmejnimi vplivi in stroški, ki jih bodo plačevale tudi prihodnje generacije. Projekti, ki naj bi prispevali k zmanjševanju revščine ali izboljšanju ekonomskih priložnosti ljudi, koristijo predvsem korporacijam.

d.) Premajhna ali nična pravica lokalnega prebivalstva do soodločanja

Ponekod se je uveljavil koncept okoljskega rasizma (*environmental racism*), ki se nanaša na okoljske politike, prakse in uredbe, zaradi katerih so določene etnične skupine deležne več okoljskih bremen (na primer bolj

onesnažen zrak in voda, več problemov z odpadki), imajo malo možnosti sodelovanja pri odločanju ali pa so iz odločanja o okoljskih bremenih povsem izključene (Bullard, 2001). Treba je torej upoštevati tako vplive na okolje kot na ljudi in predvsem glas lokalnega prebivalstva, ki je neposredno odvisno od nezajezjenih vodnih virov. Glas žensk, ki običajno utrpijo največ negativnih vplivov zaradi izgradnje jezov in nosijo največji delež bremena v skupnosti, je pri tem izjemnega pomena. Zato nekateri predlagajo, naj se poveča ocena socio-ekonomskih vplivov, kot so: družbena kohezija (sprememba v družbenem omrežju), kulturna sprememba (območja kulturnega pomena), nekmetske ekonomske dejavnosti (ki dobivajo manj vladnih transferjev), zdravje, preselitev (stroški preselitve, povezani s spremembo ravni vodne gladine), vrednost lokalno uporabljene in/ali prodane hidroenergije, spremembe v vrednosti nepremičnin in transportne zmožnosti, ki jih imajo ljudje (Brown idr., 2009: 306).¹⁵

e.) Uničenje kulturne in zgodovinske dediščine

Hidroenergija je ponekod vzrok za uničenje kulturne in zgodovinske dediščine. Takšna primera sta v zadnjem času poplavitve 10.000 let starega zgodovinskega mesta Hasankeyf ob jezu Ilisu na turški reki Tigris in uničenje slapov Sete Quedas na reki Teles Pires v brazilski Amazoniji, ki so imeli za domorodske etnične skupine Munduruku, Apiaka in Kayabi velik spiritualni pomen. Tudi skupna ocena civilnodružbenih organizacij ob svetovnem kongresu hidroenergije leta 2019 v Parizu je bila, da jezovi ne prispevajo k pariškemu podnebnemu dogovoru in vzdržnim razvojnim ciljem Organizacije združenih narodov. V poročilu so zapisali:

Veliki hidroenergetski projekti – kakor tudi kaskade manjših jezov – so pogosto povzročili uničujoče posledice za ranljive skupnosti, vključno s staroselci. Hidroenergetski jezovi, skupaj z akumulacijami in daljnovodi, so povzročili preselitev od 40 do 80 milijonov ljudi. Družbeni in okoljski vplivi sežejo veliko dlje od teh neposrednih posledic. Z visokimi betonskimi zidovi hidroenergetski jezovi močno vplivajo na sladkovodne ekosisteme, prekinajo naravni tok vode in sedimentov, ovirajo migracije rib, slabšajo kakovost vode ter odstranijo edinstvene habitate in od njih odvisno biotsko raznovrstnost – vse to pa posledično vpliva na pravico lokalnih skupnosti, ki temelji na zdravi, prostote-

¹⁵ Raziskovalci tudi poudarjajo, da bi bilo treba izračunati stroške celotnega življenjskega kroga jezu: fazo njegovega načrtovanja, izgradnjo, fazo delovanja in njegov vpliv na ljudi ter na koncu fazo odstranitve jezu.

koči reki. Nedavno so ocenili, da so hidroprojekti ogrozili preživetje do okoli 472 milijonov ljudi, ki živijo vzdolž zajezenih rek (Civilnodružbene organizacije, 2019).

Upoštevanje dimenzije spola na področju okoljske pravičnosti

Ženske so običajno odgovorne za prinašanje vode in obdelovanje zemlje, zato so prve deležne negativnih posledic, če pride do onesnaženja vode in zemlje oziroma do izgube dostopa do vodnega vira in zemljišč. Obenem imajo malo ali nič besede, ko gre za upravljanje, kar še posebej velja za ruralne ženske, ki so redkeje pripuščene k političnemu odločanju o okoljskih vprašanjih (Polimeni idr., 2008; Baruah, 2017). Primeri iz Afrike, Indije in Kitajske kažejo, da imajo preselitve zaradi izgradnje jezu negativne posledice za ženske. Po preselitvi se zmanjšata podpora v skupnosti in socialna kohezivnost, na ženske se zgrne tudi večje breme pomanjkanja hrane, ki jo morajo poiskati; zato se med njimi poveča delež obolelih in izčrpanih. Po preselitvah so bile ženske ranljivejše za spolne zlorabe in druge oblike nasilja, saj so morale vire preživetja iskati na trgu delovne sile daleč od doma.

Eden od dobro raziskanih uničujočih primerov kolonialno genocidne preselitve staroselcev je bila skupnost Gwembe Tonga v današnji Zambiji in Zimbabveju, kjer so med letoma 1956 in 1962 zaradi izgradnje jezu Kariba preselili najmanj 57.000 ljudi, kar je bila celotna populacija, živeča ob reki Zambezi (International Rivers, 2020). Pred selitvijo so ljudje živeli v egalitarnih skupnostih, v katerih je bila raven enakosti med ženskami in moškimi velika, ženske pa so bile tudi lastnice zemlje. Britanska kolonialna oblast je po preselitvi pravico odločanja v skupnosti dodelila le moškim, položaj žensk pa se je dramatično poslabšal. Čeprav so moški iz Gwembe Tonga imeli več moči kot ženske, so v odnosu do kolonialne in lokalne dominantnejše oblasti ohranili strukturno podrejenost in preselitve niso mogli preprečiti. Občutki podrejenosti in ponižanja v odnosu do odločevalcev na eni strani in občutki večvrednosti do žensk na drugi so vplivali na stopnjevanje moškega nasilja nad ženskami. Ženske, ki so prav tako doživele travmatični dogodek preselitve skupnosti v novo okolje z manj rodovitno zemljo in izgubo znanih družbenih struktur, so zato poleg kolonialnega nasilja doživljale tudi nasilje moških iz lastne skupnosti in razlastninjenje, saj so izgubile zemljo in pravico do lastnine (Polimeni idr., 2008).

A podobne zgodbe je mogoče najti tudi v drugih delih sveta. Zato Svet za človekove pravice pri Združenih narodih poudarja, da mora okoljska pravičnost upoštevati tudi dimenzijo spola, saj so ženske in deklice neporocionalno bolj prizadete zaradi negativnih vplivov podnebnih sprememb; poslabša se njihov dostop do hrane, pitne vode in sanitarij, zdravstvenih storitev, izobrazbe in usposabljanja, ustreznega prebivališča in dostojnega dela (Svet za človekove pravice pri OZN, 2018). Svet za človekove pravice tudi poudarja, da je treba v podnebne politike vnesti dimenzijo spola, ki obsega analize učinkov ekoloških posegov na ženske, pravico žensk do sodelovanja in nadzora nad naravnimi viri ter viri, ki jih prinašata čista energija in tehnologija. Še več, treba je zbirati zgodbe in pričevanja tistih, ki so že udeležene v okoljskih »zoperstavljanjih«, kot to imenuje Marta Gregorčič (2017: 242), saj nasprotovanja »zeleni« hidroenergiji zahtevajo izjemen angažma in človeška tveganja, včasih za ceno lastnih življenj aktivistk in aktivistov. Ti so v zadnjih desetletjih vsaj ponekod zaustavili dobičkonosne projekte mednarodnih korporacij.

A aktivizem ni rožnato polje, kjer bi se ženske in moški bojevali za enake cilje, ne da bi nanje delovale tisočletja stare in zakoreninjene patriarhalne hierarhije. Aktivistke se morajo hkrati pogosto boriti za okoljsko pravičnost in enakost na področju spolov; v njihovih zgodbah se prepletajo glasovi večkratnih hegemonij:

Velikokrat se izkaže, da smo tudi na področju okoljskega aktivizma ženske zaželele samo kot »tajnice« in »pripravljalke dokumentov«, pod katere se podpišejo moški. Mnogi moški ne priznavajo, da smo v okoljskih bojih enaki, ženske in moški. Pogosto si prisvojijo uspehe akcij, ali pa vodijo politiko aktivizma tako, da imajo največ od nje posamezniki, ki z njo želijo priti na določene politične položaje, in ne ekološki boji in ljudje. To izčrpava tudi ekološki aktivizem pri nas, tudi aktivizem za Muro. Pogosto ženske v gibanju slišimo celo, da smo »kurbe«, »nepotešene«, »zmešane babe«, »preveč čustvene«. Nekajkrat se je šele pozneje izkazalo, da so moški aktivisti zavirali potek aktivnosti, pogosto pod krinko »previdnosti«, »iskanja pravega trenutka«, in izkoriščali medijsko vidnost, da so kandidirali za določen položaj v stranki, ne da bi to tudi razkrili. Potem smo ženske brez soglasja »zaviralcev« potegnile voz naprej, vztrajno smo zahtevale sestanke, da smo prišle do najvišjih odločevalcev in premaknile stvari. Ženska zaveznitva so v takšnih pogojih lahko ključnega pomena (Andreja Slameršek, 2020).

Moški potemtakem tudi pri skupnih zoperstavljanjih okoljskim plenilcem ženske pogosto omalovažujejo, reducirajo na seksualizirana telesa in patologizirajo z uporabo medicinskih diagnoz, njihovo delo pa si prisvojijo. Nekateri moški uporabljajo aktivizem za svoje politične cilje, kar nasprotuje idejam ekofeminizma; ta poudarja, da zavzemanje za skupno dobro ne more biti uspešno, če je nasprotovanje hierarhijam in neenakostim selektivno ter reflektira zgolj določene hierarhije, druge pa selektivno izpušča. Kljub skupnim okoljskim ciljem želijo nekateri moški ohraniti samoumevno gospostvo patriarhata in ne uvidijo povezave med različnimi politikami zatiranja, kot so seksizem, rasizem in korporativno plenjenje: »Nekaterim moškim sploh ni bilo všeč, da sem se pojavljala v medijih, čeprav se za to sploh nisem zavzemala. Hoteli so imeti medijski prostor zase. Nekateri so šli celo tako daleč, da so pri zagovornikih gradenj jezov in elektrarn blatili članice gibanja« (Andreja Slameršek, 2020). Zato so ženska zavezništva, globalna solidarnost in ženska reflektirana pozicionalnost ključnega pomena.

Tudi ženske, ne samo moški, o katerih vemo največ, se pogosto izpostavljajo z golimi življenji. Plačani morilci, ki sta jih najela honduraška vlada in zasebna korporacija, ki je gradila jez na reki Gualcarque, so ubili številne okoljske protestnike, ki so nasprotovali gradnji jezov, leta 2016 tudi svetovno znano aktivistko, dobitnico Goldmanove okoljske nagrade leta 2015, pripadnico staroselske skupnosti Lenki, Berto Cáceres (Gregorčič, 2017). V brazilski regiji Altamira so vladni plačanci ubili okoljsko aktivistko Dilmo Ferreira Silva, ki se je borila proti uničenju, ki ga je povzročil ogromen hidroenergetski projekt Belo Monte in se je zaradi njega povečalo urbano nasilje in poslabšali socialni kazalci blaginje (Civilnodružbene organizacije, 2019).

Ženske se tudi v okoljskih zoperstavljanjih zavedajo, da so v očeh mnogih reducirane na spol in telo. Takšne so tudi izkušnje Medhe Patkar, indijske socialne delavke in aktivistke za reke, ki je od sredine osemdesetih let 20. stoletja organizirala množične pohode in miroljubne proteste proti izgradnji jezov Sardar Sarovar, zaradi katerega so že preselili tisoče staroselcev ter potopili obsežna kmetijska in gozdna območja.¹⁶ Na vprašanje, ali ji je to, da je ženska, pri okoljskih zoperstavljanjih pomagalo ali jo je oviralo, je odgovorila:

Mislim, da mi je pomagalo. Najprej sodelujete v glavnem z moškimi v patriarhalni družbi. Ko to dosežete, imate boljši dostop in tudi veliko bolj vam zaupajo. Vse je odvisno od tega, kako se predstavite. Pokazati morate, da se spoznate na problem, česar se od žensk običajno ne pričakuje. Potem imate odprta vrata v kuhinjo in lahko govorite z

¹⁶ Tudi Medha Patkar je za svoje delo prejela Goldmanovo okoljsko nagrado, in sicer že leta 1992.

ženskami in otroki – sočasno pridobite zaupanje ljudi, saj se ukvarjate z rečmi, ki niso razumljene kot ženska domena. Ne smeš biti zelo občutljiva ali moškim privlačna v kakšnem drugem smislu – posebej ne v seksualnem. Pokazati moraš, da se znaš boriti, izpeljati stvari, da lahko delaš dneve in noči – na to moraš biti pripravljena. Ni dovolj, da se znaš pretvarjati. Tako moraš res delati (Leslie, 2005: 37).

Ženskam potemtakem v gibanju ne zaupajo »kar tako«, morajo se šele dokazati. Mnoge se tega zavedajo in s trdim delom dokazujejo svojo »enakost«. Delo žensk v sferi politike se zdi ponekod še vedno odklon od norme, ki je neplačano delo v nevidni sferi zasebnega. Od žensk se zato ne pričakuje vidnosti, pogovorov z novinarji, sodelovanja v medijskih kampanjah in na zborovanjih ter enakovrednega sodelovanja s tistimi, ki imajo v družbi privilegiran položaj in vire informacij. Te vrste dela bi si nekateri moški, tudi v okoljskem aktivizmu, želeli zadržati zase kot svoj samoumevni privilegij.

Medha Patkar razkriva tudi druge ostaline patriarhata. Ženske, socializirane v občutljivost, nežnost, empatičnost, ekstrovertirano izkazovanje čustev in komunikativnost, morajo v »moškem svetu« takšno priučeno obnašanje in vrednote potlačiti, če hočejo, da jih obravnavajo kot »enake«. Stereotipna predstava moškosti je norma obnašanja v sferi javnega za vse spole. »Ne smeš biti zelo občutljiva,« je dejala Medha Patkar, še več, aktivistka mora postati spolno nevtralna in spolno nevidna, če hoče postati »enaka«, saj sicer nanjo preži nenehna nevarnost, da ostane za vedno ujeta v »drugi spol« in skozi prizmo moškosti kot norme nikoli prepoznana kot »enakovredna«.

Ženske so stražile čez dan, moški ponoči:¹⁷ okoljski protesti v Jugovzhodni Evropi

Razmišljanje Marte Gregorčič (2017), ki je pokazala, da je na globalnem jugu voda del novodobnega korporativnega plenjenja, je mogoče razširiti na postsocialistične države. Na področju nekdanje Jugoslavije in drugod po jugovzhodni Evropi, v Sloveniji, na Hrvaškem, Bosni in Hercegovini, Srbiji, Makedoniji, Bolgariji, Kosovu in Albaniji, je načrtovanih 2.796 malih in velikih hidroelektrarn, številne na zaščitениh območjih velikih neokrnjenih rek (Sikorova in Gallop, 2015; Schwarz, 2017). Med njimi naj bi jih kar 1031 (37

¹⁷ Po izjavi Mehmeda Bilala, najstarejšega protestnika v Kruščici, so ženske reko varovale do 6. ure zvečer, moški pa ponoči (Šeremet, 2018).

%) zgradili na zaščitenih območjih, kot so narodni parki, območja Natura 2000,¹⁸ biosferni rezervati in območja svetovne dediščine (Schwarz, 2017). Če te podatke umestimo v kontekst zgoraj povedanega, lahko ugotovimo, da bodo ti veliki energetske projekti imeli številne negativne učinke na življenje ljudi in vprašljive ekonomske prednosti ter da je treba iz perspektive okoljske pravičnosti opozoriti na nevarnosti, ki jih prinašajo (Šeremet, 2018).

Kot smo že omenili, se za velike hidroenergetske investicije, značilne po svoji netransparentnosti, zanimajo velika državna in manjša zasebna podjetja ter banke, ki za gradnjo dobijo mednarodno podporo, najpogosteje Evropske banke za rekonstrukcijo in razvoj (EBRD) in Evropske investicijske banke, pa tudi Skupine Svetovne banke. Evropska investicijska banka je v državah Jugovzhodne Evrope omogočila najvišji znesek neposrednega financiranja, 437 milijonov evrov, za pet elektrarn, ki so že zgrajene (Sikorova in Gallop, 2015: 14). Med ostalimi investitorji prednjačijo predvsem avstrijska, nemška, italijanska in norveška energetska podjetja ter kreditne agencije. Austria Energy Eastern Europe Hydro Power GmbH je na primer vključena v sofinanciranje 27 projektov, od tega jih je enajst na okoljsko zaščitenih območjih (ibid.: 10). EBRD je vključena v 51 projektov zelene energije z 241 milijoni evrov, med njimi je 21 projektov na okoljsko zaščitenih območjih (ibid.: 5). A zdi se, da je bilo v teh projektih veliko netransparentnosti, saj isto poročilo pravi:

Tako je na primer dokument o pritožbenih mehanizmi Evropske banke za rekonstrukcijo in razvoj (EBRD) leta 2013 sklenil, da je EBRD neustrezno ocenila projekt elektrarne Boškov most v makedonskem nacionalnem parku Mavrovo, projekt elektrarne Ombla, ki spada v območje Natura 2000, na Hrvaškem in projekt elektrarne Paravani v Gruziji. V vseh treh primerih je EBRD kršila lastno politiko s tem, da je neustrezno ocenila vpliv projektov na biodiverzitetu, preden se je zanje odločila, in ni implementirala postopkov, ki bi zagotovili smiselno participacijo javnosti pri odločitvi o prihodnosti projektov (Sikorova in Gallop, 2015: 19).

Nič čudnega torej ni, da so številni hidroenergetski projekti, kljub temu, da so v primerjavi s premogovno termoenergijo »zeleni«, trčili na odpor lokalnih skupnosti (v Albaniji, Makedoniji, Sloveniji, Srbiji in BiH), ki niso bile povabljene k sodelovanju pri pomembnih odločitvah in ki si prizadevajo za

18 Več o omrežju izbranih varstvenih območij Natura 2000 glej Toman, 2013.

ohranitev prostotekočih rek kot vira zelenega okolja, vzdržnega zelenega turizma in drugih elementov biodiverzitete, povezane s človeškimi dejavnostmi. Iz leta 2014 so znani protesti lokalnega prebivalstva proti gradnji elektrarne v nacionalnem parku Mavrovo, ki sta jo nameravali financirati Svetovna banka in EBRD, pri čemer še vedno vztrajata, in protesti proti elektrarni Ternove v Albaniji (N. N., 2014; Sikorova in Gallop, 2015).

V Bosni in Hercegovini so med okoljskimi protestniki najbolj znane »hrabre žene Kruščice« (pogumne ženske Kruščice), ki so s svojimi telesi branile reko na slabo razvitem področju osrednje Bosne. V občini Vitez so različni investitorji načrtovali dve mali hidroelektrarni na reki Kruščici; ti naj bi bili le neznaten del velikega hidroenergetskega projekta države, ki naj bi obsegal 278 hidroelektrarn; nekatere že delujejo, druge načrtujejo. Zaskrbljujoče je, da so od tega že danes 103 elektrarne na okoljsko zavarovanih območjih in področjih z odlično kakovostjo rečne vode (Sikorova in Gallop, 2015: 26). Korporativni plenilci se selijo v postsocialistične države.

Poleti 2017 so mediji začeli poročati o protestih lokalnega prebivalstva, ki je tedaj že tri mesece na lokalnem mostu brez prestanka varovalo reko Kruščico pred prihodom tovornjakov in gradbenih strojev (Hayat Media BiH, 2017a; E. M., 2017). Ljudje so se utaborili ob reki, da so lahko dan in noč gradbincem preprečevali začetek gradnje. Ko so avgusta 2017 območje Kruščice zavzeli oboroženi policisti, je prišlo do nasilnega spopada. Domačinke in domačini, ki se jim je pridružilo prebivalstvo iz krajev Vitez, Zenica in Banja Luka, so poudarjali, da bi gradnja dveh malih hidroelektrarn uničila naravno okolje in biodiverzitetu ter ljudem onemogočila dostop do izvira pitne vode, ki ga je tedaj uporabljalo okoli 150.000 ljudi v Zenici, vasi Kruščica in kraju Vitez. Okrnila bi tudi izletništvo in turistični potencial kraja (Hayat Media BiH, 2017b). Lokalni prebivalci so začeli opozarjati na uničujoč trend gradnje stotin elektrarn po številnih rekah v državi. Poudarjali so, da bodo z gradnjo hidroelektrarn imeli dobiček le posamezniki, večini ljudi pa bosta ostala uničeno okolje in onesnažena pitna voda, onemogočen bo tudi zeleni turizem. Šećo Muslimović, starejši domačin, je dejal: »Če nam vzamejo vodo, nam vzamejo pravico do življenja!« Hata Hurem, ena od čuvark vode, pa: »Hočejo nam vzeti našo vodo – ne le našo, temveč vodo vseh nas!« Amela Zukan, ena najvidnejših »pogumnih žensk Kruščice«, je zatrdila, da ne bodo nikoli dovolili izgradnje elektrarn, in poudarila, da bi gradnja uničila izvir zdrave pitne vode, kar bi vplivalo na izbruhe bolezni in poslabšanje zdravja ogromnega števila ljudi, a prineslo dobiček posameznikom.

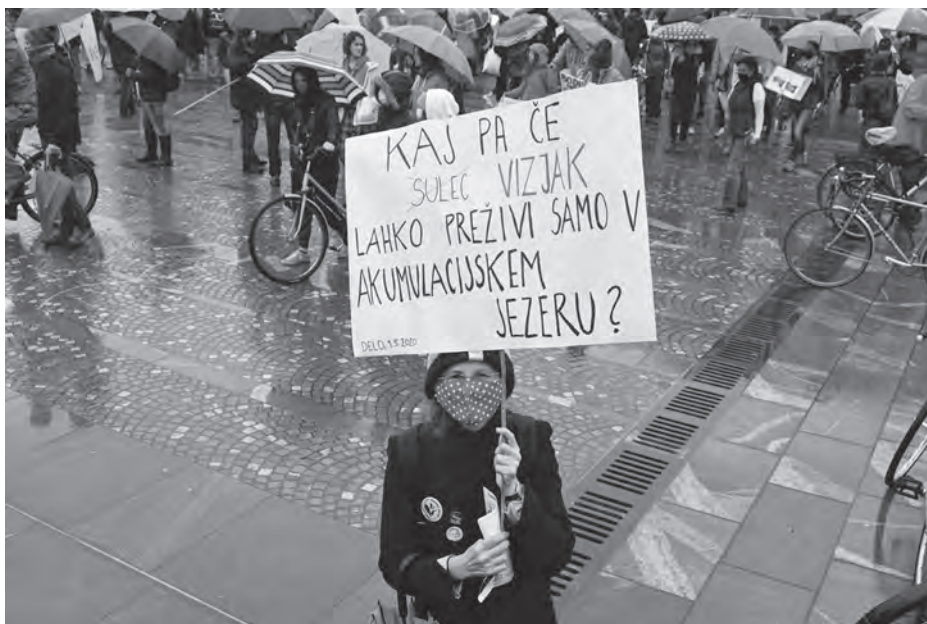
Ime »hrabre žene Kruščice« so ženske dobile po nasilnem policijskem napadu avgusta 2018, v katerem so ubranile prehod čez most, ki so ga domačinke in domačini brez prekinitve blokirali okoli tristo dni in ki od tedaj

nosi ime Most hrabrih žena Kruščice (Most pogumnih žensk Kruščice). Avgusta 2018 je policija protestnice in protestnike nasilno umaknila z vaškega mostu, a upor se je nadaljeval (posnetek policijske intervencije je dostopen na spletnem družbenem omrežju facebook, glej »Brutalno postopanje specijalne policije nad ženama«, 2018). Čeprav so posameznicam in posameznikom grozile tako regionalne oblasti kot investitorji, se niso umaknili. Številne organizacije so poudarjale izjemen pogum, ki so ga pokazale domačinke in s katerim so si izbojevale tudi politično zaupanje, saj so prvič po letu 1995 postale izvoljene članice mestnega sveta.

Investitorji, ki naj bi po nekaterih informacijah od uradnih oblasti dobili dovoljenje za gradnjo, po drugih pa ne, so, nasprotno, trdili, da bi hidroenergija regiji prinesla okoli pet milijonov evrov dobička letno, a domačini so vedeli, da teh dobičkov ne bodo dobile skupnosti, temveč se bodo z njimi okoristili le posamezniki. Posledica pogumnega protesta predvsem žensk, ki jih je formalnopravno, organizacijsko in tehnično podprl okoljski Centar za živотно sredino Bosne in Hercegovine iz Banja Luke (ena najmočnejših okoljskih organizacij v državi), je bila odločitev okrožnega sodišča Novi Travnik, da razveljavi koncesijske pogodbe in dovoljenje za gradnjo hidroelektrarn (Friends of the Earth Europe, 2018; Save the Blue Heart of Europe, 2018). Upor ljudi iz Kruščice je le del skupnih prizadevanj okoljskih organizacij, strokovnjakinj in strokovnjakov, da bi evropske institucije implementirale celostno razumevanje vplivov hidroenergetskih projektov na okolje in ljudi. Za to je že tudi skrajni čas, saj za kar 60 % rek na območju Evropske unije velja, da imajo slab ekološki status (Chamberlain, 2018: 6). Novembra 2018 je tako Evropski parlament tudi zaradi posledic protestov izdal resoluciji,¹⁹ s katerima je banke pozval k spoštovanju okoljskih standardov in s tem implementiral korake k okoljski pravičnosti. Domačinkam in domačinom Kruščice je uspelo ustanoviti nevladno organizacijo, ki se zavzema za to, da bi območje pridobilo status zaščitenega območja, in ki se je povezala v Koalicijo za zaščito rek Bosne in Hercegovine. »Pogumne ženske Kruščice« so leta 2019 prejele nagrado nemške organizacije *EuroNatur*.

Marta Gregorčič poudarja, da se prav v tovrstnih skupnih zoperstavljanjih kopiči novo znanje v skupnosti in o skupnosti ter skupno dobro, ki izrisuje tisto, čemur pravi »epistemologija Juga« ali »epistemologija zatiranih« (Gregorčič, 2017: 252). Lokalno prebivalstvo in nevladne organizacije v skupnih prizadevanjih za okoljsko pravičnost pridobivajo izkušnje, »vpisane v telo«, o tem, da globalni investitorji v spregi z lokalnimi dobičkarji niso »napaka«

19 *European Parliament resolution of 29 November 2018 on the 2018 Commission Report on Albania (2018/2147(INI))* in *European Parliament resolution of 29 November 2018 on the 2018 Commission Report on Montenegro (2018/2144(INI))*.

Slika 1: Okoljski protest proti sprejetju amandmaja k Zakonu o ohranjanju narave; 12. maj 2020, Ljubljana, pred parlamentom. Foto: Božidar Flajšman.

ali »slučaj«, temveč organizirana in sistematična veriga delovanja globalnega kapitalizma, ki je »harmonična« in »usklajena«. Pomen lokalne vednosti, ki je obenem del skupnega dobrega, oblikuje novo ozaveščenost in novo samozavest.

Okoljski protestniki so v BIH, Srbiji in Sloveniji do sedaj uspešno zaustavili številne hidroenergetske projekte na vitalnih rekah (Nacionalni park Sutjeska, gradnja hidroprojekta na Neretvi, v kanjonu Ljuta, na reki Vrbas; okoljski boj za reko Muro). Okoljske organizacije, aktivne na Balkanu, namreč svarijo, da bodo jezovi, če pride do njihove izgradnje, škodovali nekaterim najbolj neokrnjenim evropskim sladkovodnim sistemom ter povzročili hude in nepovratne posledice za sladkovodno biodiverzitetu v regiji. Zato se mora epistemologija zatiranih po eni strani opirati na lokalna znanja in izkušnje ter se obenem vpeti v globalna gibanja; postati mora vidna prek »gostih opisov« pričevanj, da bi tako vplivala na novo ozaveščenost lokalnega prebivalstva in »zelene« globalne zavesti:

V času jugoslovanskega socializma so nastali vsi nacionalni parki, ki jih imamo po Balkanu in v Sloveniji, po letu 1989 pa nobeden. Pri nas se od 80. let, ko je Jugoslavija že začela razpadati, borimo, da bi bilo območje Mure razglašeno za krajinski park, a nam ne uspe, saj so ka-

pitalistični interesi preveliki. Imamo tudi dolgo tradicijo nevladnih organizacij na tem področju, kar je jugoslovanska dediščina. V Sloveniji je varstvo naravne dediščine staro 150 let, ponosni smo lahko na našo znano botaničarko Angelo Piskernik; iz društva, v katerem je delovala, je izšel Prirodoslovni muzej Slovenije; razglasili so Triglavski narodni park; vse to je del slovenske kulturne tradicije, ki je zelo dolga. V primerjavi z nekaterimi zahodnimi državami, ki so že povsem opustošene, je pri nas ogromna biodiverziteteta, od živali, žuželk, semenskih mešanic, pitne vode. Nekoč me je francoska novinarka vprašala, kako to, da imamo stranko upokojencev, nimamo pa zelene stranke. Odgovorila sem ji, da v Sloveniji še vedno živimo v preobilju, zato ljudje pustošenja po naravi in okoljskih problemov še ne zaznavajo dovolj. Zelena stranka ni dovolj, vsi moramo postati Zeleni! (Andreja Slameršek, 2020).

Lokalna okoljska zoperstavljanja so potemtakem vitalnega pomena za okoljsko pravičnost, saj so finančni interesi številnih deležnikov pogosto močnejši od etičnih praks. Takšen primer je prav Evropska banka za rekonstrukcijo in razvoj, ki, kot smo pokazali, financira številne projekte v Jugovzhodni Evropi in zaradi lastnih interesov pozablja na okoljsko pravičnost. V enem od raziskovalnih poročil beremo:

Še slabše, namesto da bi se Evropska banka za rekonstrukcijo in razvoj učila na svojih napakah, je svoj lasten dokument »Okoljska in socialna politika« poskusila popraviti tako, da bi lahko v prihodnje hitreje sprejeli premalo dodelane projekte in tiste brez ustrezne dokumentacije. Zgolj zahvaljujoč usklajeni akciji nevladnih organizacij in podpori nekaterih bančnih deležnikov, ki so zaustavili takšen razvoj, te spremembe niso bile sprejete, ko je svet direktorjev leta 2014 potrdil nov dokument »Okoljske in socialne politike« (Sikorova in Gallop, 2015: 16).

Sklep

V prihodnje bo treba upravičenost gradnje hidroelektrarn zaradi naraščajočih potreb po električni energiji preverjati upoštevajoč kriterije globalnega pomanjkanja vode, degradacije okolja in preživetvenih možnosti, izgube

biotske in kulturne raznolikosti, socialne pravičnosti, naraščanja vrzeli med bogatimi in revnimi ter učinkovite rabe energije. Hidroelektrarne sicer ne porabljajo vode, a jo zadržijo v akumulacijskem jezeru za potrebe pridobivanja električne energije in z nasipi preprečijo »uhajanje« vode iz struge, kar prekine vodni stik z rečnim zaledjem in spreminja značaj reke iz tekoče v stoječo. Da bi zmanjšali porabo električne energije, se moramo odpovedati zastarelim industrijskim panogam, ki porabijo veliko vode in električne energije, ter jih nadomestiti s tistimi, ki sledijo učinkoviti rabi energije. Velike energetske projekte je treba zamenjati z manjšimi, preglednejšimi in ljudem ter okolju prijaznejšimi projekti.

Vsi ti okoljski in človeški problemi zahtevajo meddisciplinarne in transdisciplinarne analize. V Sloveniji je sodelovanje strok na področju hidroenergije omejeno na naravoslovce, tehnike in inženirje, včasih se jim pridružijo tudi krajinarji, biologi in ekologi. Seznam strokovnjakov in strokovnjakinj je sicer dolg, a ni popoln, saj na njem ni sociologov in sociologinj, socialnih delavk, antropologov, antropologinj in ekonomistov. Včasih so v skupinah ekspertov predvsem ljudje, ki so očitni zagovorniki hidroenergije, kot na primer pristojni za izdajanje okoljevarstvenih dovoljenj za hidroelektrarne, ki imajo malo znanja o kompleksnih družbenih učinkih gradnje jezov in o tem, kako bodo jezovi vplivali na kulturno dediščino, kulturno krajino, zdravje ljudi, zeleni turizem ter na sodobne, ekološko vzdržne rešitve pridelave hrane. Poleg presoje vplivov na okolje nujno potrebujemo tudi presojo vplivov na družbo, na kar opozarjajo številni strokovnjaki in strokovnjakinje, ki nasprotujejo gradnji hidroelektrarn na reki Muri v Sloveniji:

Največja napaka je, da so okoljske odločitve praviloma politične in ne strokovne in da smo ljudje le številke. Naš kapital je ohranjena biodiverziteta in kvalitetna stroka na tem področju in ne investitorji, ki želijo graditi jezove, flaširati vodo itd. Če ne bomo poslušali stroke, bomo ostali brez pitne vode in brez hrane. In če ne bo vode in hrane, bo klanje, bo vojna (Andreja Slameršek, 2020).

Kritični glasovi, ki nasprotujejo samoumevni gradnji velikih jezov in hidroelektrarn, odločevalcem v ekonomsko slabše razvitih državah svetujejo, da ekološko ozaveščene in politično neodvisne skupine strokovnjakov in strokovnjakinj najprej analizirajo primerjave med prednostmi in škodljivimi učinki tovrstnih gradenj ter da bolj kot megaprojekte podpirajo agilne energetske alternative, ki jih je mogoče uresničiti v kratkem času. Tudi na področju hidroenergije je treba slišati raznovrstne glasove, še posebej glasove

žensk, katerih življenje lahko ob nedomišljenih in koruptivnih odločitvah postanejo še težja in bolj osiromašena, s tem pa bi se poslabšalo življenje celotnih skupnosti v večgeneracijski perspektivi.

Literatura

- Allen, Elizabeth, Hannah Lyons in Jennie C. Stephens (2019): Women's Leadership in Renewable Transformation, Energy Justice and Energy Democracy: Redistributing Power. *Energy Research & Social Science* 57(101233). Dostopno na DOI: 10.1016/j.erss.2019.101233.
- Ansar, Atif, Bent Flyvbjerg, Alexander Budzier in Daniel Lunn (2014): Should We Build More Large Dams? The Actual Costs of Hydropower Megaproject Development. *Energy Policy* 69: 43–56. Dostopno na DOI: 10.1016/j.enpol.2013.10.069.
- BA (2020): Avstrija rekla zbogom zadnji termoelektrarni na premog. *Dnevnik*, 20. april. Dostopno na: <https://www.dnevnik.si/1042927548> (3. maj 2020).
- Baruah, Bipasha (2017): Renewable Inequity? Women's Employment in Clean Energy in Industrialized, Emerging and Developing Economies. *Natural Resources Forum* 41: 18–29. Dostopno na DOI: 10.1111/1477-8947.12105.
- Bezjak, Sonja, Andreja Slameršak, Nataša Bavec, Darko Lorenčič, Tadej Tornar in Jernej Tornar (2017): Vzvišenost in aroganca uradnikov ter samoumevna podrejenost in ponižnost državljanov. *Dnevnik, Odprta stran*. Dostopno na: <https://www.dnevnik.si/1042783299> (1. maj 2020).
- Brown, Philip H., Desiree Tullos, Bryan Tilt, Darrin Magee in Aaron T. Wolf (2009): Modelling The Costs and Benefits of Dam Construction from a Multidisciplinary Perspective. *Journal of Environmental Management* 90: 303–311.
- Brutalno postopanje specialne policije nad ženama (2018): *Objava na Facebooku*. Dostopno na: <https://www.facebook.com/recinemhe/videos/116211965708919/> (1. maj 2020).
- Bullard, Robert D. (2001): Environmental Justice in the 21st Century: Race Still Matters. *Phylon* 49(3–4): 72–94.
- Chamberlain, Luke (2018): *Eco-Master Plan for Balkan Rivers*. Dunaj in Radolfzell: Riverwatch in EuroNatur.
- Civilnodružbene organizacije (2019): *The False Promises of Hydropower: How Dams Fail to Deliver the Paris Climate Agreement and the UN Sustainable Development Goals. A Joint Statement by Civil Society Organizations on Occasion of the 2019 World Hydropower Congress in Paris, France*. Dostopno na: <https://www.internationalrivers.org/blogs/260/a-joint-statement-by-civil-society-organizations-on-occasion-of-the-2019-world-hydropower> (16. marec 2020).

- Coles, Anne in Tina Wallace (2005): *Gender, Water and Development*. Berg: Oxford, New York.
- Damjan, Jože in Drago Babič (2020): Kakšen naj bo prehod k nizkoogljični proizvodnji energije? *Delo, Sobotna priloga*, 1. februar, 12–13. Dostopno: <https://www.delo.si/sobotna-priloga/kaksen-naj-bo-prehod-k-nizkoogljični-proizvodnji-energije-272647.html> (1. maj 2020).
- Dogmus, Özge Can in Nielsen Jonas Ø. (2019): Is the Hydropower Boom Actually Taking Place? A Case Study of a South East European Country, Bosnia and Herzegovina. *Renewable and Sustainable Energy Reviews* 110: 278–289. Dostopno na DOI: <https://doi.org/10.1016/j.rser.2019.04.077>.
- DTE Staff (2019): Women Water Activists Gather in Kathmandu to Exchange Notes. *Down to Earth*, 8. marec. Dostopno na: <https://www.downtoearth.org.in/news/world/women-water-activists-gather-in-kathmandu-to-exchange-notes-63506> (3. maj 2020).
- Environmental and Social Policy (2014): *European Bank for Reconstruction and Development*. Dostopno na: <https://www.ebrd.com/news/publications/policies/environmental-and-social-policy-esp.html> (3. maj 2020).
- E. M. (2017): Mještani Kruščice ne odustaju: Nastavljamo borbu za naše pravo, ne želimo hidrocentralu. *Klix*, 26. avgust. Dostopno na: <https://www.klix.ba/vijesti/bih/mjestani-kruscice-ne-odustaju-nastavljamo-borbu-za-nase-pravo-ne-zelimo-hidrocentralu/170825096> (3. maj 2020).
- Estévez-Saá, Margarita in María Jesús Lorenzo-Modia (2018): The Ethics and Aesthetics of Eco-caring: Contemporary Debates on Ecofeminism(s). *Women's Studies* 47(2): 123–146. Dostopno na DOI: 10.1080/00497878.2018.1425509.
- Fazlić, Daniel (2020): Sarajevo je najbolj onesnaženo mesto na svetu. *24UR*, 13. januar. Dostopno na: <https://www.24ur.com/novice/tujina/sarajevo-je-najbolj-onesnazeno-mesto-na-svetu.html> (3. maj 2020).
- Fearnside Philip M. (2014): Impacts of Brazil's Madeira River Dams: Unlearned Lessons for Hydroelectric Development in Amazonia. *Environmental Science & Policy* 38: 164–172. Dostopno na DOI: <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2013.11.004>.
- Friends of the Earth Europe (2018): Kruščica's "Brave Women" Celebrate Stopping Hydro Dams. *Friends of the Earth Europe*, 19. december. Dostopno: <http://www.foeeurope.org/kruscica-women-stop-hydro-dams-191218> (3. maj 2020).
- Gregorčič, Marta (2017): Ženska, ki stoji za mitom. Izris sodobnih zoperstavljanj globalnemu korporativnemu pljenjenju. *Časopis za kritiko znanosti* 269: 239–268.
- Haas, Lawrence (2008): Water for Energy: Corruption in the Hydropower Sector. V *Global Corruption Report 2008. Corruption in the Water Sector*, D. Zinnbauer in R. Dobson (ur.), 85–95. Cambridge University Press.

- Hayat Media BiH (2017a): Mještani Kruščice ponovo blokirali lokalni put. *Hayat TV BiH*, 15. september. Dostopno: <https://www.youtube.com/watch?v=kZRQna2jlyg> (3. maj 2020).
- Hayat Media BiH (2017b): Mještani Kruščice protive se gradnji mini hidrocentrala. *Al Jazeera Balkans*, 30. oktober. Dostopno: <http://balkans.aljazeera.net/video/mjestani-kruscice-protive-se-gradnji-mini-hidrocentrala> (3. maj 2020).
- ICOLD (International Commission on Large Dams). *Dictionary*. Dostopno na: <https://www.icold-cigb.org/GB/Dictionary/dictionary.asp> (3. maj 2020).
- International Rivers (2020): *Legacy of Dams on the Zambezi: Group Works to Right Wrongs at Kariba Dam*. Basilwizi Trust. Dostopno na: <https://www.internationalrivers.org/resources/legacy-of-dams-on-the-zambezi-group-works-to-right-wrongs-at-kariba-dam-1995> (21. marec 2020).
- Jakomin, Miro (2019): HE prinašajo tudi pozitivne vplive na okolje. *Naš stik. Revija slovenskega elektrogospodarstva*, 29. april. Dostopno na: <http://www.nas-stik.si/1/Novice/Clanki/tabid/208/ID/6605/HE-prinasajo-tudi-pozitivne-vplive-na-okolje.aspx> (3. maj 2020).
- Klipšteter, Tomaž (2017): Namesto turističnega bisera največja smrdljiva mlaka v državi. *Dnevnik*, 12. avgust. Dostopno na: <https://www.dnevnik.si/1042781498> (1. maj 2020).
- Kopač, Janez (2019): Premog ubija prebivalstvo Zahodnega Balkana. *Delo*, 21. marec 2019. Dostopno na: <https://www.delo.si/mnenja/gostujoce-pero/premog-ubija-prebivalstvo-zahodnega-balkana-162745.html> (16. marec 2020).
- Kotkasaari, Timo (2008): Transboundary Cooperation Between Finland and Its Neighbouring Countries. V *Management of Transboundary Rivers and Lakes. Water Resources Development and Management*, O. Varis, A. K. Biswas in C. Tortajada (ur.), 123–141. Berlin, Heidelberg: Springer. Dostopno na DOI: https://doi-org.nukweb.nuk.uni-lj.si/10.1007/978-3-540-74928-8_5.
- Leslie, Jacques (2005): *Deep Water: The Epic Struggle over Dams, Displaced People, and the Environment*. First Edition. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- N. N. (2014): Gradnja HE jabolko spora med Makedonijo in Albanijo. *Finance*, 11. februar. Dostopno na: <https://izvozniki.finance.si/biznisplus/8830845/Gradnja-HE-jabolko-spora-med-Makedonijo-in-Albanijo> (3. maj 2020).
- Polimeni, John. M., Ray Chandrasekara in Raluca I. Iorgulescu (2008): Megadams and the Health Effects on Women. *Global Studies Journal* 1(1): 61–68.
- Polimeni, John M., Raluca I. Iorgulescu in Ray Chandrasekara (2014): Trans-Border Public Health Vulnerability and Hydroelectric Projects: The Case of Yali Falls Dam. *Ecological Economics* 98: 81–89.

- Richter, Brian. D., Sandra Postel, Carmen Revenga, Thayer Scudder, Bernhard Lehner, Allegra Churchill in Morgan Chow (2010): *Lost in Development's Shadow: The Downstream Human Consequences of Dams*. *Water Alternatives* 3(2): 14–42.
- Report of the Special Rapporteur on Extreme Poverty and Human Rights*. A/HRC/41/39, 25. junij 2019.
- Ritchie, Hannah in Max Roser (2020): *Water Use and Stress*. *OurWorldInData.org*. Dostopno na: <https://ourworldindata.org/water-use-stress> (3. maj 2020).
- Save the Blue Heart of Europe (2018): *Brave Women of Kruščica Win Court Case against Dam Construction*. *Save the Blue Heart of Europe*, 15. junij. Dostopno na: <https://balkanrivers.net/en/news/brave-women-kruscica-win-court-case-against-dam-construction> (1. maj 2020).
- Schwarz, Ulrich (2017): *Hydropower Projects on Balkan Rivers*. Data Update 2017. Riverwatch and Euronatur. Fluvius Vienna. Dostopno na: <http://balkanrivers.net/sites/default/files/Hydropower%20development%20in%20the%20Balkans%202017.pdf> (16. marec 2020).
- Scudder, Thayer (2017): *The Good Megadam: Does it Exist, All Things Considered?* V *The Oxford Handbook of Megaproject Management*, B. Flyvbjerg (ur.). Oxford: University Press.
- Siciliano, Giuseppina, Frauke Urban, Maytan-Mullins in Giles Mohan (2018): *Large Dams, Energy Justice and the Divergence Between International, National and Local Developmental Needs and Priorities in The Global South*. *Energy Research & Social Science* 41: 99–209. Dostopno na DOI: <https://doi.org/10.1016/j.erss.2018.03.029>.
- Sikorova, Klara in Pippa Gallop (2015): *Financing for Hydropower in Protected Areas in Southeast Europe*. CEE Bankwatch Network. Dostopno na: <https://bankwatch.org/publications/financing-hydropower-protected-areas-southeast-europe> (16. marec 2020).
- Svet za človekove pravice pri OZN (2018): *Promotion and Protection of All Human Rights, Civil, Political, Economic, Social and Cultural Rights, Including the Right to Development*. *Human Rights and Climate Change*. UN General Assembly. Dostopno na: <https://undocs.org/A/HRC/38/L.5> (1. maj 2020).
- Svetovna komisija za jezove (2000): *Dams and Development. A New Framework for Decision Making*. Poročilo. Earthscan, London and Sterling. Dostopno na: https://www.internationalrivers.org/sites/default/files/attached-files/world_commission_on_dams_final_report.pdf (16. marec 2020).
- Šeremet, Zoran (2018): *The Bridge of the Brave Women of Kruščica – Land of absurdity*. *Nature for People*, 30. april. Dostopno na: <https://natureforpeople.org/articles/the-bridge-of-the-brave-women-of-kruscica-land-of-absurdity/> (16. marec 2020).
- Toman, Mihael J. (2013): *Natura 2000 – omrežje izbranih varstvenih območij*. *Proteus* 76/1: 6–14.

- Uredništvo (2019): Alarm za pitno vodo iz podtalnic na Dravskem polju. *Maribor24si*. Dostopno na: <https://maribor24.si/lokalno/alarm-za-pitno-vodo-iz-podtalnic-na-dravskem-polju> (1. maj 2020).
- Watter for All (2020): *Mission 2017: Global Water Security*. Dostopno na: <http://12.000.scripts.mit.edu/mission2017/> (16. marec. 2020).
- Zemljarič, Mojca (2019): Podtalnica polna strupov: prebivalci lahko ostanejo brez pitne vode. *Štajerski tednik*, 17. oktober. Dostopno na: <https://novice.svet24.si/clanek/novice/slovenija/5da707a40b381/podtalnica-polna-strupov-lahko-ostanejo-brez-pitne-vode> (1. maj 2020).